

ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОГО Й ДІЯЛЬНІСНОГО КОМПОНЕНТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті висвітлено особливості процесуального етапу педагогічної технології формування професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя. Основну увагу приділено рефлексивному компоненту, що передбачає розвиток самооцінки й самопізнання майбутнього фахівця, та діяльнісному компоненту, що характеризується системою вмінь і навичок із психолого-педагогічних, методичних та фахових дисциплін.

Ключові слова: процесуальний етап, рефлексивний, діяльнісний компонент, особистість, професійна спрямованість.

Педагогічна технологія формування професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя являє собою комплекс педагогічних технологій, до складу якого входять елементи технологій особистісно орієнтованого навчання, особистісно-професійного розвитку майбутніх учителів, технології співробітництва, інтерактивної технології, а також елементи проблемного та модульного навчання.

Отже, педагогічна технологія – це система науково обґрунтованих дій і взаємодій елементів навчального процесу, здійснення яких гарантує досягнення висунутої мети навчання. У нашому дослідженні мета педагогічної технології формування професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя реалізується виконанням завдань сформувати її структурні компоненти: мотиваційний, емоційний, когнітивний, рефлексивний і діяльнісний.

Розуміння поняття “професійна спрямованість особистості майбутнього вчителя” дає підставу стверджувати, що процес її формування має бути складним і передбачати реалізацію певних етапів педагогічної технології (діагностичний, мотиваційно-орієнтаційний, змістовий, процесуальний, оцінно-результативний), кожен із яких спрямований на формування того чи іншого структурного компонента професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя.

Узагальнення підходів науковців (С. Анемподістова, О. Ігнатюк, І. Ковкіна, С. Коптякова, А. Маркова, О. Сорокіна, Г. Швальова та ін.) до процесу формування особистості майбутнього фахівця, педагога зокрема, його професіоналізму, професійної спрямованості дало змогу виокремити такі основні етапи педагогічних технологій:

1) початковий, адаптаційний, підготовчий, підготовчо-мотиваційний, мотиваційний тощо, суть якого полягає у формуванні в суб'єктів навчально-виховного процесу позитивного ставлення, інтересу до певної проблеми, настанови на певну діяльність із визначеною метою, усвідомлення й прийняття її цілей тощо;

2) теоретико-практичний, процесуальний, змістово-процесуальний, пізнавально-процесуальний тощо, цей етап передбачає організацію засвоєння суб'єктами навчально-виховного процесу спеціальних знань, умінь, навичок із проблеми, формування певних особистісних якостей;

3) результативно-оцінний, аналітичний, аналітико-рефлексивний, рефлексивно-оцінювальний тощо, суть його полягає в закріпленні, систематизації й застосуванні вже набутих знань, умінь, навичок; самоаналізі; самоусвідомленні; оцінюванні суб'єктами навчання самих себе тощо.

Мета статті – розкрити й проаналізувати особливості процесуального етапу педагогічної технології, визначення якого зумовлено важливістю формування рефлексивного та діяльнісного компонентів професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя.

Рефлексивний компонент професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя передбачає самооцінку й самопізнання з подальшим цілеспрямованим наполегливим удосконаленням своїх особистісних умінь, навичок і якостей, прагненням до професійного вдосконалення, усвідомленим ставленням до труднощів своєї педагогічної діяльності тощо.

Діяльнісний компонент професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя характеризується системою вмінь і навичок із психолого-педагогічних, методичних та фахових дисциплін (організаційні: організувати власну педагогічну й учнівську діяльність, уміло застосовувати елементи взаємодії та співпраці; фахові: науково й методично підходити до відбору змісту та обсягу навчальної інформації відповідно до програми й теми з навчального предмета, враховувати вікові та індивідуальні особливості школярів, оперувати оптимальними формами, методами, засобами навчально-виховної діяльності, застосовувати в навчальному процесі інноваційні освітні технології, використовувати міжпредметні зв'язки і займатися духовним наставництвом дітей та молоді; комунікативні: налагоджувати педагогічне спілкування зі школярами, педагогами й колегами на основі взаєморозуміння, взаємоповаги, емпатії та партнерства; проєктивні: вміти планувати власну педагогічну діяльність, визначати мету й основні завдання, які ставить студент перед собою та школярами, вміти діагностувати навчально-виховні ситуації, ефективно й коректно проєктувати свої подальші педагогічні дії; рефлексивно-творчі: бути здатними до гуманного сприйняття педагогічного оточення, конструктивно аналізувати власну професійну діяльність, прогнозувати майбутні дії, розвивати особисті й учнівські творчі якості, налагоджувати доброзичливе наставництво та консультування для школярів і своїх колег, проводити педагогічне спостереження й аналіз учнівської поведінки та надавати учням фахову допомогу, яка ґрунтується на повазі й любові до дитини), що забезпечують реалізацію професійних планів, цілей, активність майбутніх учителів у навчально-професійній діяльності, аналіз результатів тощо.

Виокремлення рефлексивного компонента зумовлено низкою соціальних та особистісно-потребових причин. Обґрунтовуючи доцільність формування рефлексивного компонента, по-перше, виходили із суті поняття

“рефлексія”. Аналіз філософської літератури дає змогу стверджувати, що рефлексія є, передусім, одним із традиційних філософських понять. Філософи розуміють її як вид пізнання, спосіб теоретичного мислення, здатність думати про своє власне мислення з метою його вдосконалення, тобто рефлексія ототожнюється із самосвідомістю [7]. Таке розуміння рефлексії є основою її розгляду в психології, де під терміном “рефлексія” частіше розуміють процес самопізнання суб’єктом внутрішніх психічних актів та станів [4]. Можна передбачити, що цей процес стає одним з обов’язкових і важливих чинників професійного розвитку й становлення майбутнього вчителя, оскільки пізнання, усвідомлення власних якостей, станів, дій тощо, спонукає його до самовдосконалення.

Дослідження впливу загальної та професійної самооцінки студента педагогічного ВНЗ на його професійно-педагогічну спрямованість засвідчило, що підвищення рівня професійно-педагогічної спрямованості пов’язане з підвищенням рівня професійної та загальної самооцінки: у студентів з вищим рівнем професійно-педагогічної спрямованості рівень професійної самооцінки вищий або дорівнює рівню загальної самооцінки; у студентів з нижчим рівнем професійно-педагогічної спрямованості рівень загальної самооцінки вище від рівня професійної самооцінки. Отже, з метою формування професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя доцільно підвищувати рівень його професійної самооцінки.

Нам імпонує положення про те, що рефлексивні механізми в професійному формуванні особистісних якостей учителя мають важливе значення, оскільки рефлексія виступає як здатність професіонала прогнозувати, програвати в розумі й адекватно оцінювати як можливі, так і реальні результати своїх дій. Вважаємо, що наявність сформованих рефлексивних умінь (уміння самоспостереження, самопізнання, самоаналізу, самооцінки, самоконтролю, саморегуляції, самовдосконалення) є надзвичайно важливою передумовою в процесі формування професійної спрямованості майбутнього вчителя.

Рефлексивний компонент дійсно є важливим чинником успішного формування професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя і передбачає обов’язкове формування вмінь професійної рефлексії. Рефлексія в педагогіці виступає як механізм самопізнання, активного переосмислення своєї індивідуальної свідомості, самовдосконалення майбутніх учителів, успішності їхньої діяльності та спілкування, розуміння й регулювання думок і почуттів, що надає майбутньому вчителю можливість контролювати власну педагогічну діяльність, знаходити варіанти подолання професійних труднощів, аналізувати їхню ефективність і забезпечувати успішність подолання власного негативного стану тощо. Саме рефлексивний компонент виконує інтегральну, системоутворювальну, розвивально-виховну, рефлексивну функції, що є важливим у процесі розвитку професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній педагогіці існують такі методи й засоби формування рефлексивних умінь, котрі є корисними для дослідження

та можуть бути використані на заняттях з майбутніми вчителями: ігрові методи; методи спілкування, у яких взаємодія виявляється як зустрічна активність партнерів, що виступають суб'єктами діяльності, а результатом спілкування є уявлення одного про одного; дослідницькі методи, метод "мікрогенезу свідомості особистості", суть якого полягає в тому, що суб'єкт багаторазово й систематично вимірює низку параметрів власної особистості впродовж нетривалого часу; здійснюваний суб'єктом самозвіт допомагає йому в усвідомленні власної особистості та спонукає до вдосконалення, тобто сприяє вдосконаленню його особистісної рефлексії; експериментальна програма розвитку професійної самосвідомості, тренінги розвитку професійної самосвідомості вчителя [1; 3; 6].

Щодо шляхів формування адекватної самооцінки особистості, то важливо зазначити, що обов'язковим критерієм саморозвитку майбутнього вчителя має бути самоаналіз і самооцінка, коли він досліджує власну особистість, спілкування, емоційний стан, свою діяльність на занятті, свої педагогічні вміння тощо. При цьому відзначаються два найпоширеніші прийоми формування самооцінки: співвіднести рівень своїх домагань із досягнутим результатом, зіставити їх з думками оточення [2; 5]. Вважаємо, що елементи цих прийомів також можна використовувати з метою формування адекватної самооцінки, що сприяє формуванню рефлексивного компонента професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя.

Для успішного розвитку професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя, крім професійних потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій, інтересів і позитивного ставлення до професії, а також наявних професійних знань, важливим стає формування її діяльнісного компонента, тобто професійних умінь і навичок, а також професійної активності майбутніх учителів.

Слід зазначити, що формування діяльнісного компонента є обов'язковою складовою успішного формування професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя, оскільки розвиток професійної спрямованості відбувається в безпосередній діяльності людини, її взаємодії та спілкуванні з іншими. Саме в процесі практичної діяльності ціннісні орієнтації особистості взаємодіють із вимогами діяльності, відбувається інтеграція загальноосвітніх, психолого-педагогічних, методичних, фахових знань, що стають особистісно значущими для студентів, здійснюється розвиток професійно-педагогічних умінь і навичок, серед яких на підставі аналізу педагогічного досвіду можна виокремити такі групи, на розвиток яких має бути спрямоване формування діяльнісного компонента: психолого-педагогічні (особисті, дидактичні, організаційні, комунікативні, перцептивні, дослідницькі, науково-пізнавальні, інтелектуальні, загальнокультурні, проєктивні, рефлексивно-творчі вміння); методичні вміння, які мають визначати рівень практичної підготовленості до викладання фахової дисципліни, спроможність донести інформацію з неї до учнів; фахові вміння, які охоплюють вміння під час засвоєння фахових дисциплін.

Сполучною ланкою між психолого-педагогічними, методичними і фаховими вміннями ми вважаємо технологічні вміння, оскільки цього потребує

педагогічна технологія професійної спрямованості майбутнього вчителя. Серед цих умінь виділяємо такі: здатність ефективно використовувати навчальні можливості, створені ситуаціями викладання; уважно стежити за презентованою інформацією; усвідомлювати мету висунутого завдання; ефективно співпрацювати в парній та груповій роботі; здатність використовувати адекватні матеріали для самостійного вивчення; здатність організувати й застосовувати засоби навчання для самоосвіти, успішно навчатись, визначати власні потреби та цілі, організувати свої власні стратегії й процедури для досягнення цих цілей відповідно до своїх власних характерних рис і здібностей; уміння відібрати інформацію за значущістю, виділити головне й другорядне; визначити, як краще здійснити обмін інформацією; вміння прогнозувати хід спілкування; шукати й виділяти інформацію, необхідну для вирішення того чи іншого завдання; уміння встановити зв'язок подій і фактів; обрати комунікативні стратегії (перехід до нових тем); виділити головне й співвідносити інформацію з інформацією співрозмовника; виділити необхідну інформацію; працювати з різними джерелами інформації та відбирати інформацію (аргументи, приклади) для певної тематики; вибудовувати докази; зіставляти, порівнювати, класифікувати, узагальнювати отриману інформацію; організувати, структурувати, викласти й оцінити інформацію; вести свою стратегічну лінію в спілкуванні; робити висновки та критично оцінювати інформацію.

Щодо питання про шляхи формування діяльнісного компонента, то аналіз наукової літератури засвідчив, що в педагогічній науці серед їхнього розмаїття розрізняють такі: практико-орієнтовані форми й методи формування професійно-педагогічної спрямованості; підвищення рівня сформованості педагогічної майстерності студентів шляхом залучення їх до науково-дослідної діяльності; методи проблемного навчання, методи активного навчання, різноманітні бесіди, дискусії.

Використання саме практико-орієнтованих форм і методів набуває особливого значення, оскільки це здійснюється на основі визначеного принципу практичної спрямованості професійної освіти, зв'язку теорії з практикою. Такі форми й методи забезпечують постановку майбутніх учителів у суб'єктну позицію, що сприяє ефективному особистісному та професійному розвитку й відповідає особистісно-діяльнісному підходу й таким принципам, покладеним в основу концептуальної частини педагогічної технології, як гуманізація відносин майбутніх учителів з іншими суб'єктами навчання, самореалізація майбутніх учителів у навчально-виховному процесі, орієнтація майбутніх учителів на вирішення проблем професійно-педагогічної діяльності тощо.

Важливим кроком, що забезпечить успішний розвиток професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя, стає формування активності й креативності майбутніх учителів. Залучення майбутніх учителів до творчої активної діяльності в процесі навчально-професійної праці сприятиме формуванню їхнього індивідуального стилю діяльності, а це, у свою чергу, є рушійною силою формування професійної спрямованості особистості. Оскільки індивідуальний стиль – це результат саморозвитку особистості, то важливою

умовою успішного його формування є посилення самостійної активної роботи студентів.

Висновки. Отже, для формування рефлексивних умінь майбутніх учителів можна використовувати прийоми включення в хід занять питань, припущень, тверджень, які сприяють самосвідомості й самоконтролю ними власних дій та емоцій тощо. Діяльнісний компонент, котрий має формуватись у межах процесуального етапу педагогічної технології, передбачає розвиток професійно-педагогічних умінь: загальнопедагогічних (психолого-педагогічних) – конструктивних, організаційних, комунікативних, інтелектуальних, загальнокультурних, вирішувати педагогічні завдання, а також методичних і фахових умінь.

Список використаної літератури

1. Ветрова В.В. Педагогическая рефлексия и условия ее формирования в процессе изучения дисциплин психологического цикла на заочных отделениях педвуза / В.В. Ветрова // Проблемы профессионально-педагогической подготовки учителя : [сб. науч. тр. / отв. ред. Ю.Т. Круглов]. – 1992. – № 18. – С. 116–122.
2. Демичева І.О. Показники професійного саморозвитку вчителя / І.О. Демичева // Педагогіка і психологія : [зб. наук. праць]. – Х. : ОВС, 2002. – С. 109–112.
3. Личность и профессия: психологическая поддержка и сопровождение : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / [Л.М. Митина, Ю.А. Кореляков, Г.В. Шавырина и др. ; под ред. Л.М. Митиной]. – М. : Академия, 2005. – 336 с.
4. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О.М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
5. Стрітьєвич Т.М. Рефлексія як засіб формування професіоналізму під час педагогічної практики [Електроний ресурс] / Т.М. Стрітьєвич // Педагогическая наука: история, теория, практика, тенденции развития. – 2010. – № 3. – С. 18. – Режим доступа: [http://www.intellect-invest.org.ua/pedagog editions e-magazine pedagogicalscience vypuskin3 2010 st 18/](http://www.intellect-invest.org.ua/pedagog%20editions%20e-magazine%20pedagogicalscience%20vypuskin3%202010%20st%2018/).
6. Турусова О.В. Использование методики “микрогенез сознания личности” в целях повышения рефлексивности профессионального сознания студента педвуза // Формирование профессионального сознания будущего учителя в свете перестройки высшей школы / О.В. Турусова. – Л. : Изд-во НИИ ОБ АПН СССР, 1988. – С. 45–46.
7. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е.Ф. Губский и др. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 576 с. – (Б-ка словарей “ИНФРА-М”).

Стаття надійшла до редакції 27.02.2014.

Левченко Я.Э. Формирование рефлексивного и деятельностного компонентов профессиональной направленности личности будущего учителя

Статья посвящена особенностям процессуального этапа педагогической технологии формирования профессиональной направленности личности будущего учителя. Основное внимание уделено рефлексивному компоненту, который предусматривает развитие самооценки и самопознания будущего специалиста, и деятельностному компоненту, который характеризуется системой умений и навыков по психолого-педагогическим, методическим и специальным дисциплинам.

Ключевые слова: *процессуальный этап, рефлексивный, деятельностный компонент, личность, профессиональная направленность.*

Levchenko Y. Formation reflexive and activity orientation of the individual components of professional future teachers

The peculiarities of the processing stage of the pedagogical technology, defining of it is caused by the importance of developing the reflexive and activity components of the professional orientation of future teacher's personality are analyzed and described in the article. The pedagogical technology is the system of the scientific-grounded activities and interactivities of the elements of teaching process the realization of them is a guarantee of achieving of the suggested goal of education. In our investigation the goal of the pedagogical technology of developing of the professional orientation of future teacher's personality is realized with fulfilling of the tasks to develop the structural components of the pedagogical technology: motivational, emotional, cognitive, reflexive, activity. The reflexive component of the professional orientation of future teacher's personality presupposes the self-evaluation and self-cognition with the further goal-oriented persistent perfection of the own personality's skills, abilities and qualities.

The activity component of the professional orientation of future teacher's personality is characterized by the system of the abilities and skills of the psychological and pedagogical, methodological and special disciplines (organizational, special, communicative, projective, reflexive and creative). They provide the realization of the professional plans, goals, future teacher's activity in the educational and professional activity, the analysis of the results and etc.

For developing the reflexive skills of future teachers we can use the methods of including in teaching process questions, hypotheses, statements which promote self-consciousness and self-control of the own future teacher's activities and emotions.

Key words: *processive stage, reflexive, activity component, personality, professional orientation.*